

'Grafmonument onder een ouden teekenachtige boom', gravure uit: G. van Laar, Magazijn van tuin-sieraden, Amsterdam 1802-1809 (herdrukt in 1831) (Bibliotheek UvA, Bijzondere Collecties).

Werd de wandeling van oudsher beschouwd als een opwekkend middel voor lichaam en geest, de negentiende-eeuw schiep hiervoor een geheel nieuwe entourage: het romantische landschapspark. Kunstig aangelegde slingerpaden, heuvels en dalen, dichte bossages afgewisseld door open velden, beoogden de mens zowel fysiek als geestelijk in beweging te brengen. Ook een vriendelijke tempelgebouwtje of een ruwe kluzenaars-hut konden een heilzame afwisseling van stemmingen teweeg brengen. Dit voorbeeld van een grafmonumentje uit het Magazijn van tuin-sieraden moest gedachten over de vergankelijkheid oproepen. Zet het langs een somber pad in een eenzaam gedeelte van de tuin, adviseert Van Laar, maar zorg wel dat de wandelaar vervolgens langs een ander pad, 'dat langzaam zijn somberheid verliest', weer in 'vrolijker dreven' terugkeert.

Lichaam en Geest

ARNOLD LABRIE

De term ‘nationaal’ in de naam van een museum roept ambivalente gevoelens op. De belangstelling voor het ‘vaderlandse’ verleden heeft in de afgelopen jaren een hoge vlucht genomen. Dat heeft, strikt wetenschappelijk gezien, een aantal uitstekende studies opgeleverd zoals de boekdelen van het IJkpunten-project. Desalniettemin is het gebruik van termen als ‘nationaal’ en ‘vaderlands’ niet onschuldig. De kamerbrede financiële ruimhartigheid inzake het Nationaal Historisch Museum staat niet los van een politiek klimaat, waarin wij worden geacht om trots te zijn op Nederland. Alleen al om distantie te betrachten tot dit soort sentimenten, zou een Nederlands Historisch Museum mij liever zijn. Het logo kan hetzelfde blijven.

De vijf ‘werelden’ zijn tamelijk algemeen geformuleerd, hetgeen overlapping onvermijdelijk maakt. Dat hoeft overigens geen probleem te zijn. Het is zelfs denkbaar om, verdeeld naar periode, een aantal kenmerkende ‘tendenzen’ aan te wijzen. Die zouden als een rode draad door de diverse themavelden kunnen lopen en als richtpunt kunnen dienen voor een nadere selectie van onderwerpen. Voor de negentiende eeuw valt te denken aan: staats- en natievorming, burgerlijke cultuur en beschavingsoffensief, de scheiding tussen een openbaar en een privé-domein, verzuiling en emancipatie, democratisering en massacultuur, disciplinerende en standaardisering, alsmede historisering. Die tendenzen hoeven niet in elk themaveld gelijk aan bod te komen en ongetwijfeld laten zich ook andere voorbeelden aanwijzen.

Het discussiestuk van de directeuren van het NHM wijst op het belang, dat de bezoeker de ‘eigen geschiedenis kan herkennen’. Zelfs indien geen chronologische lijn wordt gevolgd (wat mij onverstandig lijkt), roept dat het gevaar op van een genealogische benadering. Minstens zo belangrijk lijkt het mij om de vreemdheid van het verleden te visualiseren en de bezoeker het liefst een – lichte – schok te bezorgen. Wat er bovendien voor pleit om niet teveel nadruk te leggen op de bekende ‘hoogtepunten’, maar vooral ook veel grauwe middelmaat te tonen. Tenslotte zou Nederland liefst niet als een eiland, maar zoveel mogelijk in relatie tot de omringende wereld moeten worden gepresenteerd. Globalisering is tenslotte geen uitvinding van de laatste twintig jaar. De nota geeft overigens geen aanleiding te vermoeden, dat men over die laatste twee punten anders zou denken.

Zonder in uitputtende opsommingen te vervallen (wat gezien de hier beschikbare ruimte onmogelijk is), lijken een paar onderwerpen mij in ieder geval interessant genoeg om nader uitgewerkt te worden. Het lichaam is mede een projectiescherm van sociale en culturele normen. Kleding en mode kunnen (veranderende) opvattingen over standsverschillen, burgerlijk fatsoen en seksualiteit zichtbaar maken. Het lichaam en de naaste fysieke omgeving zijn voorts het object van toenemende controle. Tendenzen tot staatsinterventie en verwetenschappelijking gaan hier samen met beschavingsoffensief en voorstellingen over een gezonde natie. Dat vereist aandacht voor het hygiënisme dat zich, met gebruikmaking van nieuwe statistische methodes ('meten is weten'), inzet voor persoonlijke properheid en een gezonde (stedelijke) omgeving. De daarmee verbonden strijd tegen alcoholisme en prostitutie geeft bovendien zicht op angsten omtrent verzwakking en degeneratie van de natie. Soortgelijke tendenzen komen bovendien tot uiting in de geestelijke zorg, waar een met een wetenschappelijk aura omgeven beeld van 'normaliteit' behulpzaam is in de identificatie van (vaak modieuze) ziektebeelden als hysterie en neurasthenie.

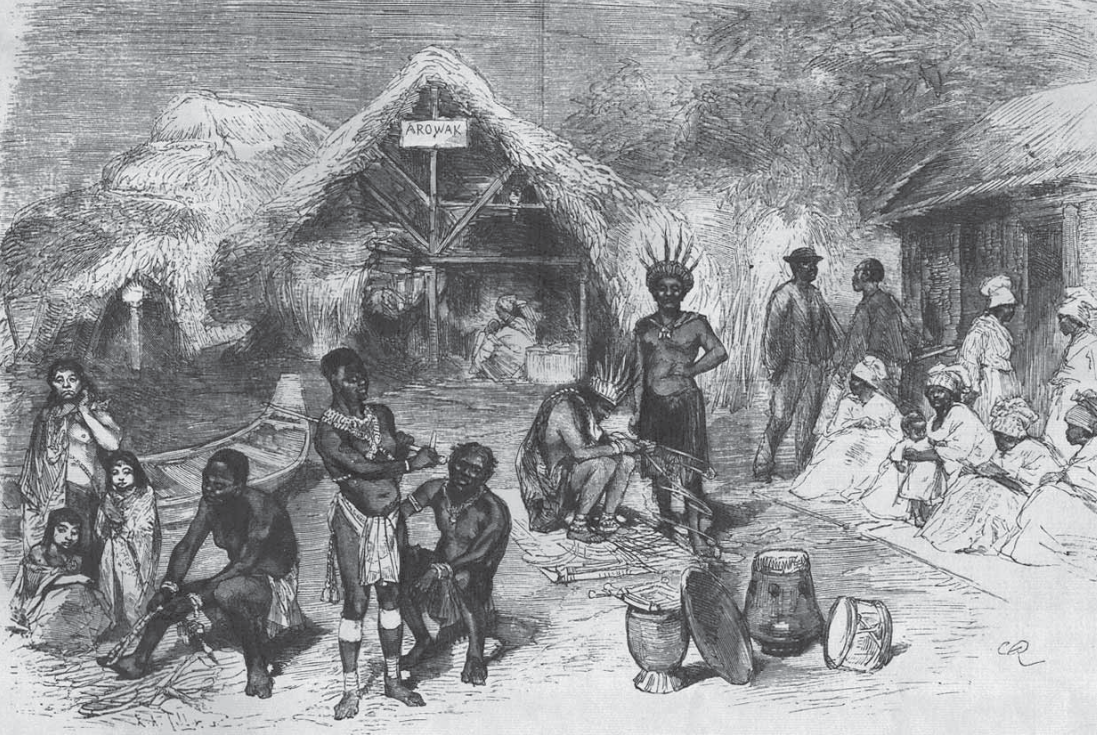
Op het terrein van onderwijs en wetenschap denk ik in de eerste plaats aan de ontwikkeling van het basisonderwijs met aandacht voor de fysieke omgeving (hoe zag een schoollokaal eruit?), lesmiddelen en het belang ervan voor de vorming van nationale en confessionele identiteit. In de tweede plaats verdienen de Nederlandse Nobelprijs winnaars, bij wijze van spaarzaam hoogtepunt, een aparte plaats. Dat is bovendien een ingang om aandacht te schenken aan 'burgerlijk sciëntisme' (Bastiaan Willink), de daarmee verbonden bereidheid van de staat om onderzoek te financieren (en te sturen), en wellicht aan de rol van de destijds nieuwe – inmiddels betreurde – H.B.S. Tenslotte zou er mijns inziens ruimte moeten zijn voor de (populair) wetenschappelijke verbeelding van de Ander: de *dégénééré*, de sociale en nationale Ander, maar vooral de koloniale Ander. Daarbij gaat het om de vermenging tussen wetenschappelijk-antropologische en raciale denkbeelden, als ook om de *unverfroren* manier waarop die 'primitieve' mens tijdens tentoonstellingen werd gepresenteerd. Dat de visualisering van dat laatste onderwerp enige tact behoeft, is duidelijk. De Anderen die wij in het Museum bekijken, zijn tenslotte vroegere 'Nederlanders' en niet de mensen die zij als primitief beschouwden.

Bij geestelijk leven in engere zin denk ik liever aan thema's dan stijlen en stromingen. Drie springen eruit. Ten eerste: de wijze waarop de *Biedermeier*-mentaliteit van huiselijkheid en gezin in interieur, literatuur en schilderkunst tot uiting komt. Ten tweede: de opkomst van een publieke opinie, te illustreren aan de hand van dagbladen en een periodiek als *De Gids*. Tenslotte: de verbeelding van de natie en de daarmee verbonden belangstelling voor geschiedenis en landschap. De poëzie levert daarvan al voldoende voorbeelden zoals Helmers' *De Hollandsche Natie* en Van Len-

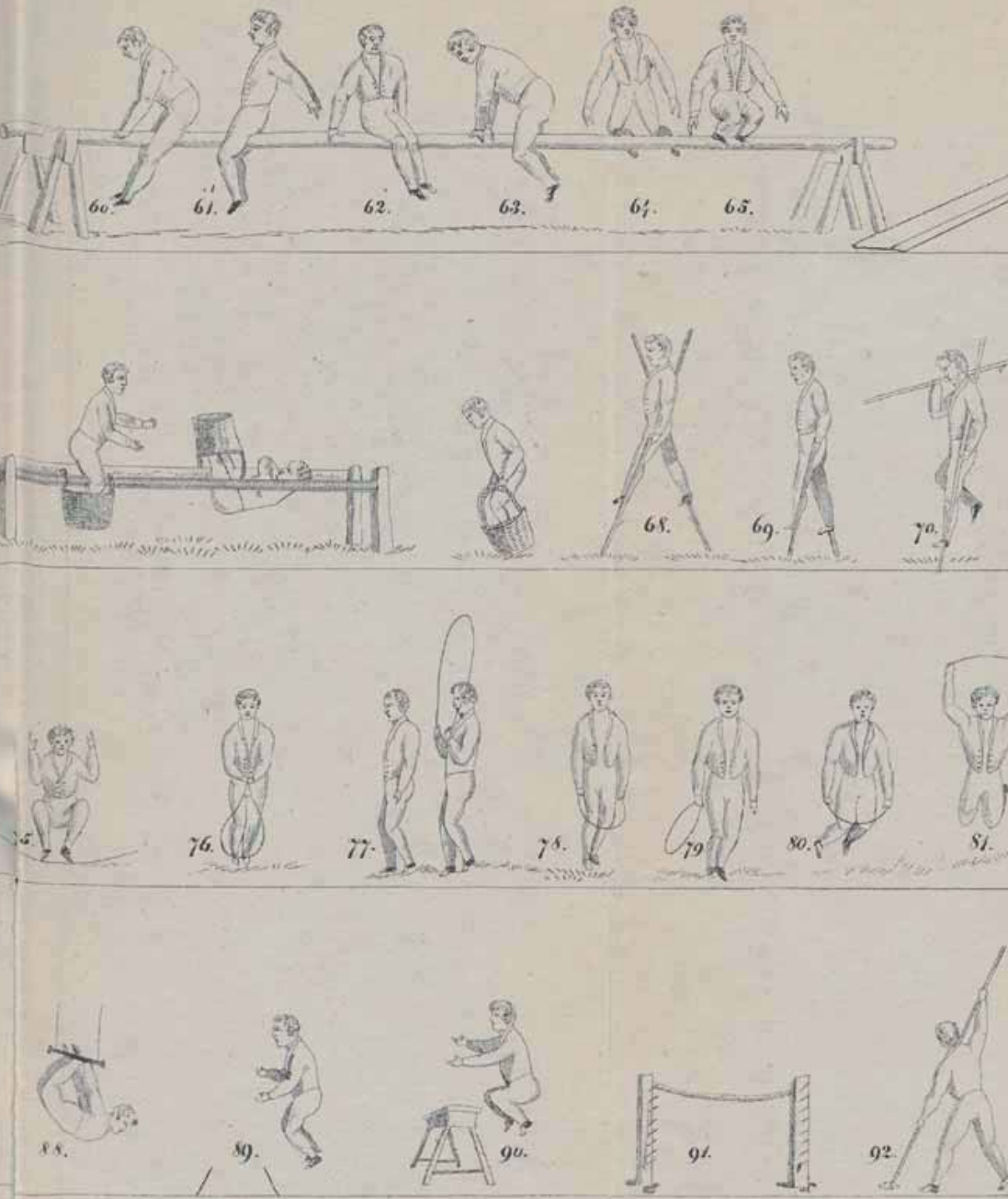
nep's *Hollandsche duinzang*, terwijl daarnaast kan worden gedacht aan historieschilderingen en cartoons, alsmede een presentatie van de 'bronnen van het vaderland.'¹

Daarmee kom ik op een moeilijk punt: hoe dit alles te visualiseren voor een publiek dat gewend is aan de snelheid en inter- dan wel hyperactiviteit van videogames? Schilderingen, cartoons en aangeklede poppen leveren een directe impressie, interieurs laten zich nabouwen, gebouwen kunnen in maquette-vorm worden getoond en wetenschappelijke instrumenten kunnen worden uitgesteld. Het is zelfs nog mogelijk om de bezoeker een paar strofen uit een gedicht voor te schotelen. Maar doorgaans kunnen de producten van zuiver geestelijke activiteit, wetenschappelijke verhandelingen en romans, slechts met een opengeslagen titelpagina in een vitrine worden gepresenteerd. En omdat, afgezien van enige werken van Multatuli en Couperus, verfilmingen van negentiende-eeuwse literatuur ontbreken, is het beste dat mij te binnen schiet een opdracht aan Dick Matena om gewenste literaire episodes beknopt in stripvorm weer te geven. Maar daarbij gaat de literatuur zelf, en de stemming die daaruit spreekt, wel onmiddellijk verloren. Natuurlijk kan de computer worden gebruikt om virtuele reizen door de negentiende eeuw uit te stippelen. Maar dat kan slechts een aanvullend middel zijn, aangezien je daarvoor feitelijk niet naar een museum hoeft. Ik vrees daarom dat, naast het geboden visuele spektakel, enig leeswerk geboden blijft.

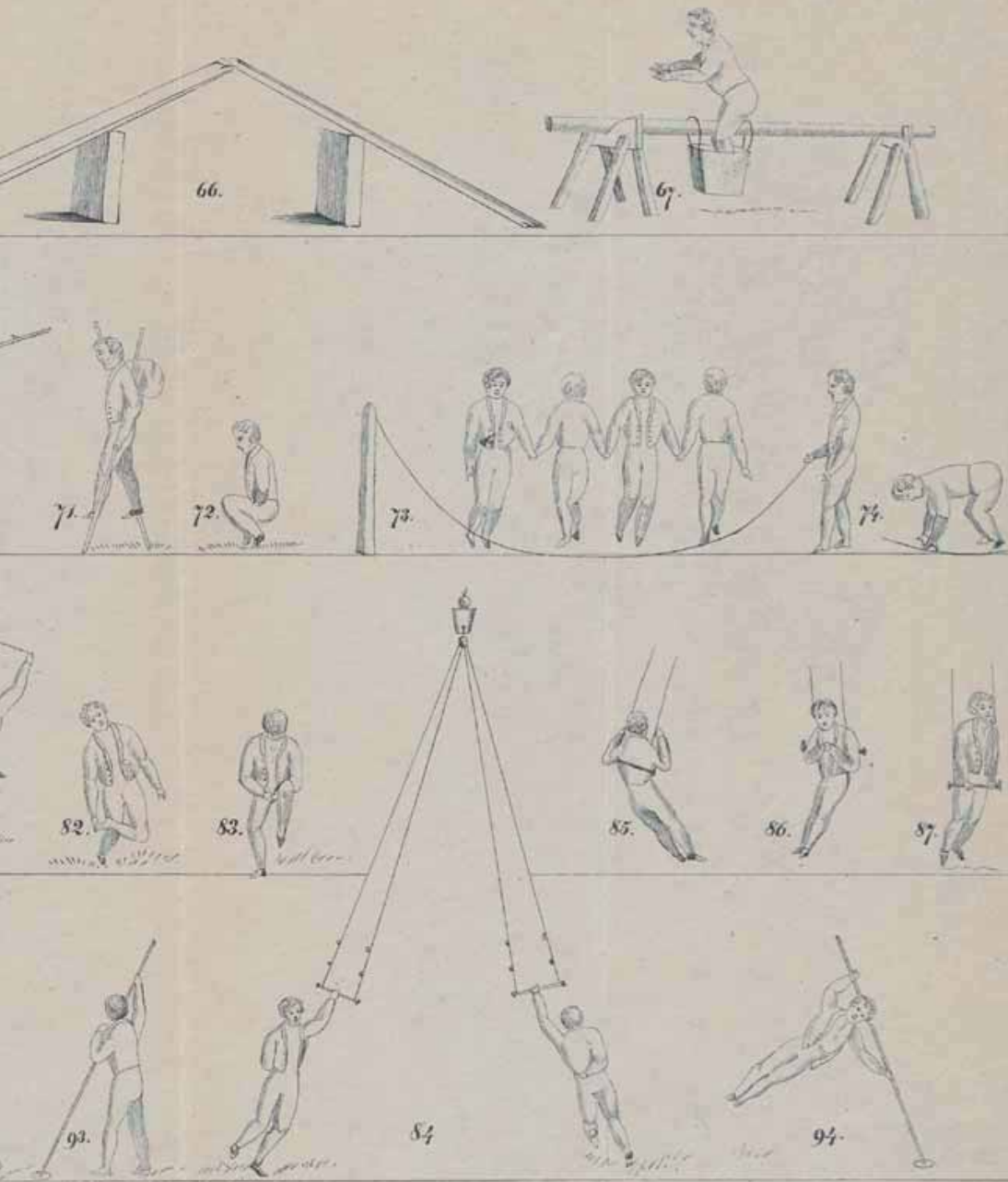
1 Zie Joep Leerssen, *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en de afbakening van Nederland 1806-1890*, Nijmegen 2006.

Niet-westerse volken werden beschouwd als staande op een lagere trap van beschaving dan de Westeuropese mens, en daardoor zowel naar lichaam als naar geest inferieur. Op grote internationale tentoonstellingen werden 'inboorlingen' in levenden lijve geëxposeerd (zoals hier een groep Surinamers op de Internationale Koloniale Tentoonstelling van 1883 in Amsterdam), als contrast met de bereikte stand van cultuur en techniek. Hun aanwezigheid was, behalve als attractie voor het publiek, voor wetenschappers een aanleiding om hun lichamelijke kenmerken te inventariseren, op te meten, en via tekeningen en foto's vast te leggen. Illustratie van Ch. Rochussen in Eigen Haard 1883.

Gymnastiek-oefeningen. Prent uit de Praktische handleiding voor kunstmatige lichaams-oefeningen, in 1843 geschreven door de onderwijzer R.G. Rijkens, met de bedoeling iets te doen aan de 'eenzijdige en verwijfde volksofvoeding dezer eeuw', gekenmerkt door een overdreven nadruk op geestelijke ontwikkeling en verwaarlozing van lichamelijke vorming. Rijkens belooft de staat gouden bergen als de gymnastiek op scholen wordt ingevoerd, want:

De gymnastiek bevordert de opwekking der levenskrachten, vrolijkheid en werkzaamheid

De gymnastiek behoudt de kinderen voor onnatuurlijke zonden

De gymnastiek bevordert den verstandelijken aanleg

De gymnastiek bevordert de zedelijke en godsdienstige vorming

De gymnastiek bevordert de opleiding tot goede staatsburgers

(Bibliotheek Universiteit van Utrecht, Bijzondere Collecties).